

INSTITUTIONSKRITIK ER IKKE DET SAMME SOM KRITIK AF INSTITUTIONERNE

Af Kim Rasmussen og Søren Smidt

Hvis brugeres og ansattes kritik kan kobles til teoretisk institutionskritik skabes ny viden. En viden som måske kan gøre institutionerne lidt bedre. Dette institutionskritiske perspektiv diskuteres her med eksempler fra daginstitutionsområdet og ældreomsorgen.

Det er blevet en del af velfærdsstatens opgave at passe børn, at hjælpe de ældre medborgere, støtte de svage, de syge og de udviklingshæmmende. For mange familier er kontakten med institutionerne derfor en del af dagligdagen. Institutionernes måde at fungere på har stor betydning for familiernes trivsel. Institutioner kritiseres undertiden i medierne med udgangspunkt i enkeltsager. På den baggrund kan man spørge: Er der behov for en mere generel institutionskritik? For det er vel sådan, at det både er påkrævet og ønskeligt med kritik, for at institutionerne kan udvikle sig. Spørgsmålet er så, hvordan man kan fastholde og nuancere kritikken, og om den kan bringes i et frugtbart spændingsforhold til familiepolitikken.

Fra tid til anden hører man i offentligheden om kritik af institutionerne. Hvem husker ikke stovepladesagen, Plejebossagen, Vadstrupgaardssagen og andre enkeltsager. I disse sager er der fokus på et bestemt indhold: manipulation med udviklingshæmmede, omsorgssvigt overfor de ældre, seksuelt misbrug af børn o. lign. Men sagsfokuseringen bekræfter nærmest, at bortset fra uheldige undtagelser er alt, som det skal være på institutionerne – generelt set. Undersøger man imidlertid det liv, der leves i institutionerne, ser tingene mere broget ud. Det kan illustreres med et eksempel fra et plejehjem, hvor ansættelsen af en ny forstander satte gang i en proces, som ændrede livet for beboere og ansatte.

Plejehjemmet ligger på Frederiksberg. For nogle år siden adskilte institutionen sig ikke fra gennemsnittet. Dengang var det jævnt gennemsnitligt og et eksempel på, hvordan alderdommen i det 20. århundrede er blevet institutionaliseret, ensliggjort og standardiseret.

Beboerne skulle gå tidligt til ro. De fleste var (over)medicinerede og derfor ret rolige. Beboerne havde ingen nøgler til det aflåste køkken. De kom i fysioterapien for at holde sig i form og træne på aftalte tidspunkter. Skemaer og vagtplaner regulerede forholdene på stedet. Vanetænkning og traditionelle rammer,

regler og rytmer lagde faste baner for relationerne imellem beboerne og de ansatte.

En ny forstander på stedet ville imidlertid ikke affinde sig med institutionens selvfølgelige regler og rutiner. Hendes udgangspunkt var: "Hvordan kunne jeg selv tænke mig det plejehjem skulle være, som jeg måtte komme på, når jeg bliver gammel". Noget af det første, hun reagerede imod, var kitlerne. Et af hendes første initiativer var at afskaffe personalets kitler. "Hvad skal man med kitler, der symboliserer sygdom og statusforskel? Det er jo ikke en sygdom at blive gammel", resonerede hun. På et plejehjem er personalet til stede i beboernes (ofte sidste) hjem, så respekt og hensyntagen burde være en selvfølge.

Men alderdommens institutionalisering har medført, at der mange steder eksisterer et syn og en praktisk holdning, der gør beboerne til klienter, som om institutionen var personalets og ikke beboernes. Den ny leders holdning og initiativer blev mødt med skepsis. Hævdvundne traditioner, gamle vaner og selvfølgelige betragtningsmåder blev udfordret. "Jamen, hvis vi ikke har kitler med store lommer, hvor skal vi så gøre af nøglerne til alting?", lød det fra dele af personalegruppen. "Væk med låse og nøgler", var forstanderens reaktion. Hvorfor skal beboerne bede om lov til at få låst op til deres eget køkken? Det er ydmygende og klientgørende. Der må være fri adgang til køkkenet, og dørene skal ikke være aflåste.

En yderdør med tal-kode-lås regulerer nu, om de gamle kommer på gaden. Den person, der er så dement, at koden ikke huskes, kommer ikke ud alene. Retten til frihed må ikke slå om i omsorgssvigt og ligegyldighed. Den demente, der ikke kan klare kodelåsen, risikerer også at have vanskeligt ved at kunne klare sig på gaden, derfor er tal-kode-låsen kun en overfladisk ufrihed. For den demente vil yderdøren altså være låst. Men nu ikke som en blind og magtfuld institutionsbestemt rutine, men som rationel og forebyggende praksis, til gavn for den demente selv og til glæde for de pårørende, der ikke længere behøver at bekymre sig om den øgede frihed, nu også bliver til omflakkende ufrihed.

Det er heller ikke længere vagtplaner og tilfældige ordninger, der bestemmer, hvem de gamle bliver vækket af, eller hvem der hjælper dem i badet. De gamle vælger selv. Oftest er det jo sådan, at sympati mellem mennesker er gensidig, så valgfriheden giver ikke nævneværdige problemer. Når gamle fru Pontoppidan ønsker, at det er Bob med rastahår og silkeskjorte, der vækker hende om morgenen og derefter hjælper hende i badet, så sker det i en atmosfære af gensidig sympati og respekt. Det kritiske syn på medicinen har betydet et mindsket medicinbrug og mere livlige ældre. Mange kan pludselig mere, end før de kom på plejehjem. De ældre bestemmer selv, hvornår de vil i seng. Da flere kom til at sige, at de da godt kunne tænke sig at se kunstneren Christo indhylde den tyske Rigsdag, så lejede man nogle autocampere og tog af sted kort tid senere. Undtagen Anton – han ville hellere til London. Så han tog afsted med den søde nattevagt, som han ønskede at rejse sammen med.

Når vi har valgt et eksempel fra et plejehjem,¹ er det fordi det viser, hvordan ansatte på institutionerne konkret kan inspireres af institutionskritiske tanker, og fordi det er vores erfaring, at det er lettere for os voksne at leve sig ind i livet i netop denne institutionstype, end det er at leve sig ind i eksempelvis småbørnsinstitutionen eller fængslet. Livet på plejehjemmet er jo netop en form for institutionsanbringelse, som almindelige raske og travle mennesker, realistisk set kan regne med at skulle opleve. Det er som direkte bruger af institutionerne og i sammenstødet mellem egne behov og institutionens struktur, at man umiddelbart kan se institutionskritikkens nødvendighed.

Vi vil ikke gå dybere ind i historien, selv om den er både længere og interessant. Vi vil derimod fremhæve, at *den konkrete praksiskritik* på mange måder synes at være den mest overbevisende og effektive, når det drejer sig om at ændre på forstenede og rutineprægede forhold i institutionerne. Denne form for kritik er, som det også fremgår af beretningen, i reglen båret af ildsjæle, og den har et hand-

Børn har deres egne viljer og veje (foto: Susanne Johannesen)

lingsmæssigt konkret sigte. I eksemplet drejede det sig om forholdene på et plejehjem, men principielt kunne det også have handlet om en daginstitution, en skole, et hospital, en institution for sindslidende, et bo-sted for udviklingshæmmede etc. For der er nok af institutioner, hvor dagligdagen synes nedstøbt i ufleksible rammer og fastlåste rutiner.

Kritik af institutionerne – institutionskritik

Historien repræsenterer et eksempel på begrebet: *kritik af institutionerne*. Et begreb der rummer de former for kritik, der *fremføres og bæres* af enten: – brugerne (de indsatte, de indmeldte, de indlagte) og/eller af – de ansatte (de professionelle, de ansvarlige, de vidende).

Denne kritik bygger på oplevelser og erfaringer med henholdsvis realisering af behov og lyster på den ene side, og konflikter mellem behovene og institutionsbestemte begrænsninger på den anden.

Netop fordi denne form for kritik af institutionerne formuleres af brugerne eller de ansatte er den *konkret, hverdagsnær og jordbunden*. Kritikken af institutionerne har oftest en uformel form. Den fremføres og iscenesættes ikke altid selvbevidst og strategisk. Den formuleres bare fra tid til anden, men den kan også blive en fast bestanddel af institutionernes hverdagsliv. Den lever ofte et halvsjult liv, men kan blive mere klar og tydelig, eksempelvis når den møder lydhørhed. Kritikken kan ligne småbrok, men den *kan* også være klart formuleret og være velkendt i hele institutionen. Den kan også optræde som modstand eller som træghed. Og så kan den som nævnt med jævne mellemrum komme frem i de offentlige medier, hvor den optræder som enkeltsag.

Kritikken af institutionerne kan, når den formuleres af unge, der erindrer deres tid i børnehaven, eksempelvis lyde sådan: "Jeg husker børnehavetiden som en periode, hvor jeg var alene uden egentlige venner. Jeg har nogle billeder fra dengang med os alle på. Men min bror og jeg har prikket øjnene ud på alle dem, vi ikke brød os om. Det var faktisk dem alle. Ja, selv min lillebror har jeg gjort det på, og jeg tror også, han har gjort det på mig. Egentlig husker jeg min børnehaven ganske neutralt. Jeg husker den ikke som noget godt, men heller ikke som noget negativt".

Kritikken af institutionerne kan have *forskellige niveauer*. Den kan a) være rettet imod *hele institutionen*, dens måde at fungere på, dens struktur, dens hierarkier, dens processer, ja den kan være rettet imod institutionen som helhed. På et andet niveau kan den b) være rettet imod *person-roller og institutionsbestemte relationer*, den magt der er knyttet hertil, den måde roller og relationer udspiller sig på. På et tredje og tværgående niveau kan den c) være rettet imod *specifikke temaer*: f.eks. manglen på privathed, manglen på rettigheder,

uklarhed i beslutningsproccen, usikkerhed omkring ansvarsforhold.

Overfor "kritikken af institutionerne" stiller sig "*institutionskritikken*". Institutionskritik betragter vi som et samlebegreb for den kritik, som filosoffer, historikere, sociologer og andre videnskabsfolk udøver og fremfører overfor institutionerne. Her fremføres institutionskritikken på et mere teoretisk grundlag og ud fra forskellige undersøgelser af empirisk, historisk, sociologisk, socialpsykologisk eller socialfilosofisk observans. Undertiden kan institutionskritikken også fremføres på en subtil og anderledes æstetisk måde end, hvad der kendetegner kritikken af institutionerne. Institutionskritikken har sin egen "kongerække" med særegne og ofte citerede teoretiske positioner, hvis bidrag på forskellig måde udskiller sig ved analysernes præg. Vi vil her blot nævne nogle få institutionskritiske personer ud af en lang række: Michel Foucault, Erwin Goffman, Thomas Mathiesen, Erik Sigsgaard, Niels Christie o.a..

Temaerne indenfor institutionskritikkens felt (f.eks. umyndiggørelse, knægtelse, bureaukrati eller vilkårlighed) behøver ikke at være markant forskellig fra den jordnære kritik af institutionerne. Men fremstillingsformen og måden et tema drøftes på adskiller almindeligvis institutionskritikken fra kritikken af institutionerne.

I forhold til den hverdagsagtige, konkrete og erfaringsbaserede kritik er institutionskritikken mere generel. Den baserer sig på mere omfattende empiriske, historiske og teoretiske betragtninger. Som når f.eks. Foucault henkaster men præcist omtaler den disciplinering som historisk er indlejret i skoleinstitutionen: "Disciplinens succes skyldes utvivlsomt at dens virkemidler er så enkle: Det hierarkiske blik, den normaliserende sanktion, og deres kombination til en særskilt metode, nemlig eksaminationen".³ Eller når Goffman i relation til personalets liv og verden siger: "Efter som en total institution fungerer som noget i retning af en stat, lider dens personale i nogen grad under de samme prøvelser, som plager enhver regent".² Disse to (næsten vilkårligt)

valgte eksempler på institutionskritik hos henholdsvis Foucault og Goffman, sammenholdt med den ovenfor berettede historie fra børnehaven, viser tydeligt forskellen på de to typer kritik. Derfor er det også berettiget at hævde, at institutionskritik ikke er det samme som kritik af institutionerne.

Vi vil nu se nærmere på spørgsmålet om kritikkens fundament, dens base og grundlag. Et spørgsmål der uvilkårligt bringer os vidt omkring – både tilbage i historien og rundt til markante personer, hvis bidrag til kritikken synes umiskendeligt.

Træk af kritikbegrebets historie

Siden oplysningstiden har kritikbegrebet haft en central og positiv status i vestens filosofi og videnskab. Man kan helt enkelt ikke være ukritisk uden samtidig at være ufornuftig. Og at være ufornuftigt betyder jo så at være enten dum eller hensynsløs rebelsk. Omvendt er der ingen klar definition, der udtømmende kan redegøre for, hvad kritik egentlig er. For kritik er altid kritik af noget. På den måde hænger kritikkens fundament snævert sammen med den genstand, kritikken er rettet imod.

Set ud fra 1960'erne og 1970'erne kunne man måske tro, at kritik var noget som venstreorienterede og marxister havde patent på, men sådan er det ikke. Tænk blot på Kant's klassiske værker: "Kritik af den rene fornuft" og "Kritik af dømmekraften". Disse værker er ikke politiske i marxistisk forstand, men kan tages som eksempel på makkerskabet mellem kritik og menneskelig fornuft. Kant er ophav til den retning i filosofien, der kaldes kriticisme. Hans kritik var bl.a. vendt imod samtidens dogmatisme, der ikke undersøgte de begreber og principper, den gjorde brug af. Kants kritiske analyse retter sig imod at analysere fornuften selv, begrebernes og tankeprincippernes gyldighed og grænser. Man kan sige, at kritikkens grundlag hos Kant bliver identisk med fornuftens undersøgelser af sig selv og sit grundlag; altså fornuftens selvrefleksion.

Med Marx knyttes kritikken for alvor til samfundsanalysen af sammenhængen mellem

økonomi, politik og socialt liv. Allerede i de tidlige skrifter spiller kritikbegrebet en rolle. Men hvor kritikken i ungdomsskrifterne endnu er baseret på en antropologisk kritikfigur, der har mennesket som målestok, dér bliver det anderledes i de senere værker. Velkendt er den unge Marx's kritik af den stigende fremmedgørelse, der baserer sig på naturbeherkelse, på arbejdets mekanisering og på den øgede arbejdsdeling, der nok skaber flere produkter og materiel rigdom, men samtidig bevirker, at menneskets mulighed for at genkende sig selv i disse produkter forsvinder. Den menneskeskabte verden vender sig imod mennesket som en slags anden natur. Mennesket behersker delvis naturen, men ikke den selvskabte samfundsmæssige verden. Med forfatterskabets senere skrifter forsvinder denne antropologiske kritikfigur. Kritikken baserer sig efterfølgende på de skjulte forhold i den kapitalistiske økonomi; værdiskabelsen, samfundsoekonomiens logikker, kapitalens selvgenererede kriser. Mennesket ses som karaktermaskebærer, som rollebærer i et stort økonomisk system. Marx's kritikbegreb retter sig dels imod datidens eksisterende økonomiske teorier, der ikke er i stand til at forklare værdifrembringelsens skjulte bytte og udbyttningsforhold, dels imod den faktiske samfundsmæssige elendighed, økonomiens kriser og uregerlighed. Kritikken peger på behovet for en konkret forandret praksis, der vil berøre alle i samfundet, idet ejendomsforholdene må ændres. Men analysen fortæller ikke hvordan, man når til en forandret praksis, og i det hele taget er utopien om en anden og højere samfundsorden tåget og vag.

Arven efter Marx blev dog ikke forvaltet særlig kritisk alle steder. I Sovjetunionen stivnede kritikken kort efter revolutionen og blev til legitimationsvidenskab. Kritik blev til dogmatik. I vesten delte arvetagerne sig: nogle fulgte i sovjetmarxisterne fodspor, andre gik andre veje. Frankfurterskolen f.eks. ophøjede og forvaltede kritikken på en højst udogmatisk måde. Her blev Marx betragtet som en ud af mange bidragydere til det fortløbende kritiske teoretiske arbejde. Freud, Nietzsche,

Børn kan have svært ved selv at formulere deres mening. Billedet her er fra "Foreningen Oprør for Børn"s demonstration på Rådhuspladsen i København april 1986. Foreningen arbejder for at ingen af økonomiske grunde tvinges til at sende deres børn i institution (Foto Peer Pedersen. ABA).

Kant, Proust og en række andre blev også set som bidragydere. Samtidig blev det frigørelsesløfte, der siden Marx havde klæbet til økonomikritikken, afromantiseret og opløst til fordel for andre begreber (f.eks. mimesis). Historiens gang og erfaringer (udrensningerne i Sovjet, facisme og nazisme i Europa) fik frigørelsesutopien til at bryde hos mange af

Frankfurterskolens medlemmer. Adorno og Horkheimer opgav tanken om en filosofi med et sikkert udgangspunkt. Der findes ikke "et første", et sikkert afsæt, og fordringen om at kunne begribe totaliteten blev opgivet. I stedet lader Adorno kritikken komme til udfoldelse i essayet, modellen eller fragmentet. Kritikken udfoldelsesmulighed findes i kritisk filosofi

og i kunsten. Her er muligheden for at rejse kritik af det bestående men beskadigede samfund. Men selve kritikens grundlag forbliver tåget. Dette er bl.a. blevet påpeget af Habermas, der undertiden henregnes til den kritiske teori's 2. generation. Hvor kritikken hos Marcuse var funderet i to værdidomme: det er bedre at leve end ikke at leve og det gode liv er bedre end det dårlige liv,⁴ og hvor kritikken i Adorno's analyser ligger i spændingsforholdet mellem begrebsparrene: følelse-tanke, individ-almenhed, de intellektuelle-masserne, nutid-fremtid og fornuften er spundet ind i relationerne mellem alle disse forhold, dér er kritikken og sandheden om tingene hos Habermas funderet i den herredømmefri kommunikative fornuft. Hverken hos Adorno eller hos Habermas finder vi imidlertid nogen detaljeret og empirisk funderet institutionskritik.

Men hvorfor så denne historie om Kant, Marx, Adorno og Habermas? Fordi institutionskritikken næppe kan forstås uden en historisk baggrund, og fordi vi på det skitserede grundlag kan fremhæve fire vigtige pointer for institutionskritikken:

1) Med afsæt i Kant kan man sige, at institutionskritikken næppe kan fremføres uden refleksioner over sit eget grundlag. Man kan også formulere det sådan: Selvom institutionskritikkens undersøgelsesfelt er institutioner, da må den også undersøge sig selv, hvis ikke den skal fremstå ufrivillig naiv. En institutionskritik, der ikke kan og ikke vil redegøre for sit grundlag, risikerer at blive dogmatisk, rituel og overfladisk.

2) Med afsæt i Marx kan man sige, at institutionskritikken altid bare vil være en del af en større samfundsanalyse, og at samfund og institution ikke kan adskilles og isoleres fra hinanden, da der er en genspejling og forbindelse mellem samfundet og de statslige/pædagogisk-socialiserende institutioner, enten det nu er pasning, pleje, omsorg, resocialisering eller uddannelse, det mere konkret drejer sig om. Dobbelttheden i Marx's kritikbegreb genfinder vi i institutionskritikken. Der er både tale om

en ideologikritik (kritik af de herskende forestillinger om institutionerne, kritik af institutionernes selv billede) og en konstitutionskritik (kritik af de faktiske forhold i institutionerne). Men samtidig er det problematisk, hvis der knytter sig store forhåbninger, store fortællinger om frigørelse til institutionskritikken.

3) Med afsæt i Adorno kan man sige, at institutionskritikken er påkrævet og nødvendig, at der ikke er noget rigtigt alternativ, men også at dens betingelser ikke er for gode i samme udstrækning som billedet af det 20. århundredes intellektuelle som kritikens fremsynede bærer synes at krakelere.

4) Med afsæt i Habermas kan vi endvidere sige, at institutionskritikken må være i dialog og kommunikation med andre end sig selv og den der fremfører den, ellers risikerer den at blive selvblind og selvtilstrækkelig. Derfor kan det næsten synes at være noget ufravigeligt og etisk rimeligt, at institutionskritikeren sørger for at være i aktiv dialog med institutionsbrugerne og disses kritik af institutionerne.

At lade brugerne komme til orde

Med inspiration fra disse og andre teoretiske overvejelser arbejder vi selv som forskere i et forskningsfelt, som udgøres af de statslige og private opdragelses-, uddannelses- og omsorgsinstitutioner, hvor børn, unge, voksne og ældre dagligt opholder sig. Vores forskningsinteresse forstår vi selv som kritisk i betydningen: grundig dybtgående analyse, der sigter imod at få modsætninger, konflikter, tabuiserede temaer, selvmodsigelser og paradokser frem i lyset. Ligesom en del af vores forskningsinteresse sigter imod at lade institutionernes brugere komme til orde, da disse brugere – børnene, de unge, de gamle, de marginaliserede – ofte har begrænsede ressourcer og få udtryksmidler, sammenlignet med systemets- og institutionernes ansatte og ansvarlige. Grupper som det ville være kynisk at overlade til sig selv, med henvisning til at de selv må formulere og formidle deres kritikker.

Et eksempel på at lade brugere komme til orde (og som forekommer os at have familiepolitiske implikationer) er forskningsprojektet: "Spor af børns institutionsliv".⁵ Her har vi har været i kontakt med 46 unge mellem 16 og 24 år, som har frembragt et beskrivende og fortællende materiale om den gang de gik i børnehave. De unge har skrevet stile om emnet: "Hvad jeg husker fra min børnehavetid". Desuden er de blevet interviewet, om hvilke spor børnehavetidens oplevelser og erfaringer havde sat. Endelig indvilligede 10 af de unge i at besøge og gense deres gamle børnehave med henblik på yderligere beskrivelser og uddybninger. Fra det omfattende materiale har vi allerede bragt et citat med den unge, som havde prikket øjnene ud på personer på fotografierne fra børnehaven. Et andet eksempel kan illustrere, hvilken form kritikken af institutionslivet kan have, når det er unge der husker tilbage, samtidig med at det kan anskueliggøre, at der faktisk skabes ny viden, på baggrund af de unges fortællinger. En viden, som kan være med til at nuancere forståelsen af institutionerne og ikke mindst børnenes liv i dem.

En af de unge erindrer en bestemt episode, der udspandt sig omkring institutionens nyindkøbte cykler. Fortælleren havde sammen med sin kammerat "Martin" fået fat på en af de nye cykler med lad. Cyklen havde altså plads til dem begge. De to venner havde aftalt, at de skulle køre sammen hele dagen. Da en tredje dreng "Nikolaj" lidt sent dukker op i institutionen, vil han meget gerne være med. Men han opdager snart, at de to andre ikke ønsker at lade ham deltage i legen på cyklen:

"Han sagde, at når vi skulle ind og spise, så ville han bagefter tage den fra os. Men så fik vi en idé. Vi kunne gemme cyklen, så vi kunne få fat i den bagefter. Som sagt så gjort. Vi fandt det bedste gemmested til cyklen, og bandt den fast med et sjippetov. Hvis der var nogen, der fandt den, så kunne de ikke stjæle den fra os. Vi gik ind og spiste og lod som ingenting. Men vi havde sat os pænt tæt på døren, så vi hurtigt kunne komme ud og få fat i cyklen. Men desværre var det min tur til at rydde op efter maden. Så Mart-

in gik ud og tog en anden cykel, for man skulle være to sammen (en voksenbestemt regel) før man måtte have den cykel, som vi havde gemt. Efter jeg havde ryddet op, skyndte jeg mig ud på legepladsen, hvor vi fandt cyklen frem og cyklede rundt hele dagen, indtil vi skulle hjem."

Det er en ret indviklet situation, de to kammerater er havnet i. Men de klarer sig, – både hver for sig og sammen. Børnenes handlinger er sammenfiltret med de voksnes regler og bestemmelser. De voksenorganiserede strukturer og regler udgør en del af de vilkår, som børnenes planer og aktiviteter ikke kan unddrage sig. Men børnene er selvstændige og handlende aktører. Dette ses tydeligt, da legen med cyklen afbrydes af frokosten. Da legen bliver afbrudt laver de to en plan, så deres intentioner og interesser kan efterleves i handling. De vælger deres pladser ved frokostbordet, så de hurtigst muligt kan komme ud til den gemte cykel. Da en regel om oprydning dernæst kommer på tværs, bliver den ene af drengene nødt til at improvisere. Han cykler rundt på en enmands cykel, mens vennen udfører sine pligter. Han kan jo ikke finde tomandscyklen frem, når han er ene, og den omtalte regel kræver, at man skal være to. Først da begge venner igen er tilbage på legepladsen, kan de i fællesskab genoptage deres aftalte leg på den nye tomands cykel.

Eksemplet illustrerer, hvordan børnene i institutionens hverdag er aktører med handlekraft, egne aktiviteter og interesser. Vi ser, hvorledes de to børn aktivt beskytter deres aftalte leg. Det stiller krav til fælles forståelse og gensidighed, ligesom uforudsete forhindringer klares med opfindsomhed, improvisationer og snilde. Børnenes handlinger indebærer et kompliceret sammenvævet mønster af indbyrdes aftaler, justeringer og sammenhold på den ene side og rivalisering, erobring og kampe på den anden. Samtidig får vi et indblik i, hvordan de voksenbestemte regler er integreret og indarbejdet i deres forehavende. En beretning som denne demonstrerer tydeligt, i hvor høj grad børn selv er med til at skabe deres institutionsliv. Og sammen med andre beretninger

fra projektet synes vi at have belæg for at hævde, at uden børnenes aktive, selvbestemte og selvorganiserede bidrag kunne børneinstitutionen slet ikke eksistere. Oplevelserne her står faktisk i modsætning til og er en slags kritik af den litteratur om børn og pædagogik, der primært bygger på voksnes betragtninger. I faglitteraturen har de voksne og pædagogikken så godt som altid en påfaldende og fremtrædende rolle. Ikke desto mindre er det et gennemgående træk i de unges erindringer, at det hverken er målsætninger, regler eller den rationelle pædagogiske tilrettelæggelse af institutionens hverdag, der enerådende styrer og bestemmer børnenes aktiviteter.

I den pædagogiske litteratur fremhæves det ofte som noget afgørende, hvilke holdninger, indstillinger og værdier, de voksne har til børnene, samt hvilke målsætninger, metoder, regler der søges praktiseret. Der er ingen grund til at tvivle om betydningen af de voksnes intentioner og hensigter. Men i de unges beretninger er det i vidt omfang børnenes egne projekter, der er i fokus. Vi hører om deres ideer, fantasier, handlinger, lege, æstetiske udtryk, kvaler, angst, aktive handlinger, symbolske kreativitet og meget andet. Ud fra beretningerne kan man ikke undgå at få det indtryk, at det er børnenes selvbestemte aktiviteter, der i langt højere grad end man umiddelbart tror, er bestemmende og styrende for det liv, de lever i institutionerne. Der findes blandt de allerfleste børn en udviklet sans for at omgå, smidiggøre, omfortolke og lave modstand mod den etablerede orden og de fastsatte regler. På den baggrund kan man spørge, om ikke børnene her på en halvskjult måde bidrager til kritikken af institutionerne, ligesom man kunne spørge om ikke, det var muligt at forbinde denne praksiskritik med en institutionsreflekterende familiepolitik?

Fra kritik til forandring

Håbet med denne slags forskning er dobbelt. I første omgang er *målet at få skabt viden om institutionerne*, deres måde at fungere på, hvordan livet i dem opleves og erfares. Hele

For større børn er der i højere grad mulighed for at markere sine holdninger (ABA).

udviklingen og etableringen af børneinstitutionsfeltet (vuggestuer, børnehaver, integrerede institutioner, SFOer) er stadig så relativt nyt, at det er en meget begrænset forskningsbaseret viden, der eksisterer om feltet. De ansatte pædagoger har efterhånden oparbejdet en kropslig tavs viden om deres professionelle virke.⁶ Men de repræsenterer bare den ene part i institutionerne. Brugerne, det vil sige, børnene oplever ikke tingene på samme måde og i samme perspektiv.

I anden omgang er *målet at bidrage til, at institutionerne forandrer sig* på en række af de punkter, der opleves utilfredsstillende af

brugerne. Uden at have urealistiske forhåbninger må ny viden betragtes som en form for redskab, der kan bidrage til, at de ansatte i institutionerne kan forandre deres praksis. I det stærkt arbejdsdelte og differentierede samfund har institutionskritisk forskning tilsyneladende ingen direkte rolle at spille i institutionerne. Forskeren er afskåret fra sit forskningsfelt gennem håndens og åndens store arbejdsdeling. På den anden side synes der at være visse muligheder for at overskride denne barriere, hvis institutionskritiske forskningsprojekter kan forbindes med forskellige former for udviklingsarbejder, der sigter imod praksisforandring i institutionerne.

Udviklingsarbejde ser vi som en aktivitet, der kan være tæt forbundet med kritik af institutionerne. Et arbejde der står i forbindelse med de indsattes og/eller de ansattes kritik, ligesom udviklingsarbejdet i institutionerne har mulighed for at være både forankret demokratisk og at være videnskabelende.⁷ Udviklingsarbejde kan altså være både praksisforandrende, demokratisk forankret og videnskabelende, – men er det ikke automatisk. Med disse koblinger er der imidlertid skabt en mulig forbindelse mellem et kritikbegreb, der er båret af institutionernes ansatte og brugere og en praksisforandrende kritik. Ved at betragte udviklingsarbejdet som en "tvillingevirksomhed" til den teoretiske institutionskritik viser der sig yderligere koblingsmuligheder og mulighed for en konstruktiv vekselvirkning mellem teori og praksis.

Denne klassiske (og lidt naive) oplysnings-tanke bygger på, at oplyste og dannede mennesker vil handle rationelt, når de er velinformerede. Men der er en række barrierer og former for udviklingstræghed, der konkret spiller en rolle og som bevirker, at det ikke forholder sig så enkelt. Dels er det begrænset, hvor langt institutionskritiske undersøgelser når ud i offentligheden. Dels er åbenheden overfor kritiske undersøgelser størst på de institutioner, der i forvejen er velfungerende. Og hvis budskaberne når frem til de kritisable institutioner, da mangler disse institutioner ofte ressourcer til at gøre noget ved tingene. Det kan

f.eks. være, at institutionskritikkens indsigter bliver mødt med forsvar eller afvisning fra de ansattes side på samme måde som vi så personalet reagere overfor den nye leder i plejehjemshistorien. Som en pendent til begrebet om den sociale arvs onde cirkel, kan man tale om den onde cirkel i institutionernes reproduktion. Et fænomen der viser sig som en fortløbende tvedeling og reproduktion af institutionernes habitus. Man kan således iagttage en deling mellem en række institutioner med ressourcemæssigt, udviklingsmæssigt og demokratisk overskud og en række institutioner med manglende kraft og ressourcer til at forny og udvikle sig. Yderligere vil der på individplanet være en række forhold lige fra den enkeltes habitus til angst-, fortrængnings- og projektionsmekanismer, der virker i konserverende retning og ikke i udviklende. Endelig vil der på institutionsplanet være forhold som institutionernes lukkethed, deres ofte uigenemskuelige hierarkier og magtbalancer, deres fastlåsthed i rolle, relationer og rutiner, der trækker i modsat retning.

Institutionskritikkens påkrævede og dilemmaer

At bedrive institutionskritik i dag kan måske bedst sammenlignes med det famlende eksperiment. Under alle omstændigheder må det ske uden for høje forventninger og for stor patos. I al ubeskedenhed vil vi her påpege, at vi selv forsøger at arbejde på mindst to planer:

- dels teoretisk, og i skyggen af traditionen for institutionskritik,
- dels empirisk, hvor vi forsøger at eksperimentere med nye metoder. I den forbindelse forsøger vi at inddrage udviklingsarbejde med både videnskabelige og praksisforandrende perspektiver.

Ambitionen er at holde institutionskritikken i live og undgå, at den stivner i dogmer og vanetænkning. Vores ambition er også at være i tæt kontakt med den kritik af institutionerne som brugere og ansatte bærer på under nuti-

dens vilkår, der bedst lader sig udtrykke gennem stikordene; kompleksitet og paradokser. Hvad det fører til vil vise sig. Hvem ved? Eller som en af de unge fra det omtalte sporprojekt sagde, da hun reflekterede over sin børnehavetid:

“Næsten alle de ting jeg kan huske fra min børnehavetid er gode ting. Måske fordi jeg kun har oplevet gode ting, eller måske fordi jeg har oplevet så frygtelige og traumatiske ting, at jeg fuldstændig har fortrængt det. Hvem ved?”

Noter

1. Den omtalte historie findes sammen med andre institutionskritiske historier i: Erik Sigsgaard, m.fl. *Andre måder*. “Grænser eller ej” 3. København. 1998
2. Michel Foucault: *Overvågning og straf*. København 1977, s 155
3. Erwin Goffman: *Anstalt og menneske*. Viborg 1967, s63
4. Jürgen Habermas m.fl.: *Samtaler med Marcuse*. København 1979, s 32
5. Kim Rasmussen og Søren Smidt: *Spor af børns institutionsliv*. København 2001. (Udkommer på Hans Reitzels Forlag)
6. Peter Ø. Andersen: *Pædagogens praksis*. København 1996. s 112
7. Kim Rasmussen: *Demokratisk udviklingsarbejde – ja tak*. Social Kritik nr. 35 1995

Litteratur

- Adorno, Th. W. (1987): *Minima Moralia*. Modtryk. Århus.
- Andersen, P.Ø. (1996): *Pædagogens praksis*. Pædagogisk Bogklub. København.
- Carlsen, J. m.fl.(1985): *Karl Marx og den moderne verden*. Gyldendal København.
- Foucault, M. (1977): *Overvågning og straf*. Rhodos. København.
- Goffman, E.(1967): *Anstalt og menneske*. Paludan Viborg.
- Habermas, J m.fl. (1979): *Samtaler med Marcuse*. Rhodos. Kbh.
- Horkheimer, M. (1973): Tradisjonell og kritisk teori. In: Kalleberg (Red.) *Kritisk Teori*. Gyldendal Norsk Forlag. Oslo.
- Juhl E. (1982): Frankfurterskolen: Filosofi som kritisk teori. In: Red.Lübcke *Vor tids filosofi: Engagement og forståelse*. Politikens Forlag. København.

Kristensen J.E. & Schmidt. L. H. (1985): *Foucaults blik*. Modtryk. Aarhus.

Løgstrup K.E.(1970): *Kants kritik af erkendelse og refleksion*. Gyldendal.

Rasmussen, K (1995): *Demokratisk udviklingsarbejde – ja tak*. Social Kritik 35.

Rasmussen, K & Smidt, S (2001): *Spor af børns institutionsliv. Unges erindringer og beretninger om da de gik i børnehave*. Udkommer på Reitzels Forlag.

København.

Schmidt L.H. (1977): *Filosofikritisk rekonstruktion*.

Rhodos Studie-serie. København.

Sigsgaard E, Rasmussen, K. & Smidt, S. (1998): *Andre måder*. “Grænser eller ej” 3. Hans Reitzels Forlag. København.

Abstract

Kim Rasmussen & Søren Smidt: Institutional criticism is not the same as a critique of institutions, *Arbejderhistorie* 4/2000, s. 111-121.

Institutional criticism is necessary if institutions are not to stagnate and become inhuman. On the other hand there doesn't exist an elevated critical position where it is possible to outline or sketch how institutions must be formed. Criticism should be directed towards the dominant ideologies and the actual situation in the institutions but simultaneously always reflect upon its own basis and point of departure. At the same time the theoretical criticism should be connected with the concrete and practical criticism which is to be found among those working in the institutions and, to an important degree, among those on the receiving end. Moreover, developmental work within institutions can be used as a means to transform institutional criticism into criticism of a practical character. In the article there is a discussion of an institutional critical perspective with examples both in the areas of day-care and elderly care.

Søren Smidt, cand.psych. ph.d.

forsker ved Center For Institutionsforskning på Højvangseminariet Skolevej 6 2600 Glostrup.

Kim Rasmussen, kultursociolog mag.art. ph.d.

forsker ved Center for Institutionsforskning på Højvangseminariet Skolevej 6 2600 Glostrup.